

EESTI KIRJANDUSLUGU TULI KOJU

Cornelius Hasselblatt. Eesti kirjanduse ajalugu. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Saksa keelest tõlkinud Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016. 735 lk.

Cornelius Hasselblatt. Sünnilt sakslane, hingelt eestlane, argielus hollandlane. Aastanumbriks kirjutati 1985, kui tollane Hamburgi ülikooli magistrant pani käima eesti kirjandust välisilma läheta-va ajakirja Estonia. Järgnes 30 aastat siseelu sessamas kirjanduses. Nüüd on Hasselblatt Tartu Ülikooli audoktor ja Eesti Teaduste Akadeemia välisliige, kes pani saksa keeles kirja oma loo eesti kirjandusest.

Originaal ilmus täpselt kümme aastat tagasi ning alustas kohe ringkäiku Euroopas, saksa keeleruumis. Sealt põikas ta korraks Eestissegi, esitledes ennast veebruaris 2007 Kirjanike Maja saalis. Autori kohalik akadeemiavend Jaan Undusk tutvustas teda toona kui õnneliku kirjanduse ja õnnelike kirjjanike lugu.¹ Tänavuse suve hakul tuli seesama lugu Tallinna Ülikooli germanistikaõppejõudude ja Tartu Ülikooli kirjastuse monograafiasarja „Heuremata” hoole all eestikeelsena taas koju. Kas teos võetakse siin omaks või peab ta vaeslapsena laia ilma jääma, näitab aeg.

Esimese esitluse järel jõudis Ave Mattheus, üks praegusi eestindajaid, raamatule ka vastukaja pakkuda. Muu-

hulgas heidab ta oma kirjutises autorile ette eesti keele välisilmale tutvustamise eesmärgil esitatud tekstinäidete vähesust.² Tuletagem siiski meelde, et kirjanduslugu ei ole keeleõpik ega krestomaa-tia. Lugejate peamist sihtgruppi silmas pidades on Hasselblatt niigi pikkinud oma teksti arvestataval määral neile võoras keeles luulekatkeid. Siinkirjutaja osutab pigem autori kombele talle eriti olulisena tunduvaid käsitlusi mõne hili-sema alalõigu kontekstis sõna-sõnalt üle korrata, vahel terve lehekülje ulatuses. Võib-olla saab muukeelne lugeja sest mingit abi, kuid eesti kirjanduse „sees elavale” eestlasele muutuvad sagedased kordused teadustekstis häirivaks.

I

Niisiis ühemehekirjanduslugu, parajalt paks. Peab nentima, et kõik Eesti kirjanduse ajaloo arvestatavamad ülevaated varalähkunud Dietrich Heinrich Jürgensoni töö postuumsest saksakeelsest kokkuvõttest (1844) alates ongi üheainsa autori kirjutatud. Viimase seesugusena ilmus 1930. aastatel Mihkel Kampmaa (kirjutamise ajal veel Kampmann) 4-jao-line „Eesti kirjandusloo peajooni”. Ning kui nüüdne Eesti riik on õndsas Eesti Wabariigi õigusjärglane, siis on Hasselblatt vaadeldava teosega Kampmaa õigusjärglane! Vahepeal, kui eesti kirjandus elas kahes ruumis, ilmusid küll vastavalt Arvo Mägi (1968) ja Endel Nirgi (1983) kirjutatud lühikirjanduslood, kuid need mõlemad lähtuvad eeskätt võõrlugejale suunatud propagandast.

¹ J. Undusk, Kuninglik eesti kirjandus. *Hommage à Cornelius Hasselblatt*. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 3, lk 178; samale artiklile osundatakse raamatu ümbrispaberil, kuid viide Keel ja Kirjandus 2007, nr 4 on ekslik.

² A. Mattheus, Eesti kirjandus ei ole ainult eestlaste asi. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 4, lk 297.

Mõnikord akadeemiliseks nimetatava Suure Halli („Eesti kirjanduse ajalugu” I–V, viimasest kahest köitest kummastki kaks eraldi raamatut) valmimises aastail 1965–1991 osalesid vist kõik tol-lases KKI-s ametis olnud kirjandustead-lased. Eks igaüks neist kiskus loomul-dasa ise kanti, kuid ajajärgule vastavalt oli neil veel oma „suur juht ja õpetaja” Endel Sõgel, kes kõigi tegijate pead ideo-loogiliselt õigeaks toimetab, mõnikord kir-jandusloolise täpsuse minetamise hin-naga. Sestap kipuvad kõik köited peale esimese kahe ajamärkidest hallid olema. Kuna siiani käibiv „Eesti kirjanike lek-sikon” (2000) ei ole samuti faktivigadest prii, siis suudab Cornelius Hasselblatti kirjanduslugu puhuti ka usaldusväärse lühiteatmikuna toimida.

Mis puudutab praegu käibivat nn tartlaste kirjanduslugu (2001), siis Tar-tu Ülikooli peahooneel on kuus sammast ja tol kompendiumil kuus ülikooliga seotud autorit, kes püüavad eesti kirjan-dusloo sambaid kollektiivselt lünkmoode-sale teoreetilisele tagapõhjale tirda, tahtes ise parimat. Aga välja tuli nagu alati! Imnevate ebakohtade eest on tegi-jad kriitikalt oma vitsad juba saanud, saavad Hasselblattilt veelgi.

Täienduseks nii palju, et vähemalt üks ühemehekirjanduslugu jääbki eesti kirjandusel olemata. Tean, et omaaegse pedagoogikauilikooli professorina alus-tas selle kokkuseadmist Toomas Liiv, kuid läks enne valmimist Poeetide põr-gusse! Hasselblatt piirdub pelgalt tema nime nimetamisega „Närvitruki” (1971) luuletajate seas (lk 555).

II

Teose eessõnas tunnistab autor: „Mul oli idee panna kokku ülevaade, kus oleksid tasakaalus loetavus, detailrikkus ja faktitäpsus” (lk 15). Järgnevad 9 peatük-ki, mis omakorda jagunevad 53-ks eraldi pealkirjastatud paragrahviks, annavad märku, et idee pidas vett! Seejuures ei vaata Hasselblatt sugugi oma eelkä-jatest mööda. Tiit Hennoste ja Toomas Haugi töödele on viidatud tosinal korral,

teistele vähem. Erandi moodustab auto-ri „akadeemiline sisehäääl” Jaan Undusk, kellele viidatakse 20 korda.

Nagu tavaks, alustab ka Hasselblatt oma ülevaadet eesti rahvaluulest ehk kirjandusest enne kirjandust. Omaette paragrahvis leiavad seejuures käsitlemist rahvalaulik Anne Vabarna, setu folkloor ja sealne eepos „Peko”, millest varasemad kirjanduslood mööda vaata-sid. Vahepeal otse kultuslikuks upitatud Käsü Hansu nutulaulus nähakse siin õigusega üleminekuvormi XVII sajandi juhuluulelt tundeluulele. Tähelepanu-väärne on, et olles ise vanaisa poolest baltisakslane, ei ala- ega ülehinda Has-selblatt baltisaksa kirikumeeste osa-tähtsust eesti kultuuris. Fakt jääb fak-tiks – just nemad kujundasid varase ees-ti kirjakeele ja XVIII sajandi Euroopa valgustusideedki jõudsid siinamaile just vaimuliku trükisõna kaudu.

XIX aastasajast peale lahkneb selle raamatu peatükkide ajalooline periodi-seering mõneti meil seni tavaks olnust, mõjudes samas värske ja loogilisena. Nii ei näe Hasselblatt rahvuslikuks ärkamisajaks nimetatud 1870.–1890. aastais mingit erilist murdepunkti Ees-ti kirjanduse ajaloos. Tema käsitluse järgi on aastad 1800–1870 uute žanrite tekke, hingekosutuse ja meelelahutuse aeg (Otto Wilhelm Masingust üle Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, Carl Robert Jakobsoni ja Jakob Hurda Lydia Koidu-lani) ning aastad 1870–1900 (lõpetades Eduard Vildega) kirjanduse professiona-liseerumise aeg. Eraldi esiletõstu väärrib siin tõik, et kuigi aastaks 1816 polnud meil veel omakeelset ajakirjandust ega kirjakeeltki, oskas O. W. Masing siis kir-jutada maakeelse essee ja saada seega Eesti esseistika rajajaks (lk 148). Unus-tusehõlmast päästab see kirjanduslugu esimese eestikeelse luuleantoloogia „Lil-lekessed” (1852) autori Berend Gilden-manni nime. Samas ei ole seal sõnagagi mainitud Lydia Koidula jutuloomingut.

Eesti luule rajajale Kristian Jaak Petersonile on raamatus antud vääri-line koht, ent luule kroonimata kunin-gaks nimetatud Juhan Liivi käsitlus mõjub pärast Jüri Talveti suurepäras

monograafiat (2012) kuidagi poolikuna. Samas teeb Hasselblatt selgeks, loodetavasti lõplikult, mida õieti kujutasid endast Friedrich Robert Faehlmanni kaheksa muistendit ja et mingit Eesti oma jumalate maailma pole mõtet sealt otsida (lk 150). „Kalevipoja”-uurijana ütleb ta välja karmi tõe meie rahvuseeposest: „[Soomlaste] „Kalevala” on oluliselt suurema sõnajõuga ja maagilisem, „Kalevipoeg” aga igapäevasem ja kohati küllalt asjaarmastajalik” (lk 213).

Siinkohal on paslik märkida, et aastal 2010, juba pärast oma kirjandusloo originaali ilmumist, heitis Hasselblatt trükitud Eesti kirjanduslugudele ette soolist kallutatust naissoo kahjuks.³ Mõnel puhul see ehk ongi nii, kuid väitja ise üritab kõikjal soolist tasakaalu säilitada. Teenitud tähelepanu pälvivad tema kirjandusloos seni tagaplaanile jäänud Lilli Suburg ja Marie Heiberg, Elisabeth Aspe ja Reed Morn, Ilmi Kolla ja Eeva Park ning mõni teinegi veel. Ometi ei tule soolisest võrdõiguslikkusest siin midagi välja, sest tõlge eesti keelde on puhas naiste kätetöö! Kuid tõlkest allpool.

III

Aastail 1900–1918 oli Hasselblatti järgi kirjanduse mitmekesisustumise aeg. Ta näitab veenvalt, et 1905. aasta Vene revolutsioon ei tähista ses mõttes mingit murdepunkti ning kirjanduse uuene- mist XX sajandi algul ei saa kanda ainu- üksi Euroopasse pürginud Noor-Eesti ar- vele. Sama mõjus oli näiteks ka oriendi- lembese Ernst Enno luule.

Samal ajal algas Eesti oma kirjan- duskaanoni kujundamine, mille klassi- kuiks saavad August Kitzberg ja Oskar Luts. Tänu igimenukale bestsellerile „Kevade” sai Luts Hasselblatti raama- tus tagasi oma koha kirjandusloos, kuid meenutagem, et „Kevade”, teised järjest

³ C. Hasselblatt, Vabaduse hind. – Eemalt vaadates. Veerand sajandit eesti kir- jandusega. (Studia litteraria Estonica 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 177.

viletsamad Tootsi-lood ja paar näidendit ei ole kogu Luts. Tema mõjusaist psüh- holoogilistest („Kirjad Maariale” jt) või autobiograafilistest jutustustest ei tehta siingi juttu. Kas sellepärast, et need jäid tsaaririigi ja Eesti Vabariigi vahelisse „ajaauku”? See-eest jõuab esmakordselt kirjanduslukku juba 30-selt surnud Axel Kallas,⁴ Eesti mälu-uuringute „isa” Rudolf Kallase poeg ja diplomaat Oskar Kallase vennapoeg, kes 1920. aastal avaldas Pärnus oma saksakeelse luule- kogu, mida Hasselblatt seostab futu- rismi ilmingutega Eestis (lk 351). Pea- tükk lõpeb omaette paragrahviga Marie Underist, mille järel tuleb vaatlusele Euroopaga lõimumine ja kirjandus ise- seisvas riigis (1918–1940).

Toda lõimumist ilmestavad ennekõike kirjanduspaavst Friedebert Tuglas ja „prantslase võrdkuju” Johannes Sem- per, ajaluule perioodil ka üks teine Johannes, kes arstina oli Vares, luuleta- jana Barbarus, juunist 1940 alates bar- bar uus. Selle lause lõpu lisas küll siin- kirjutaja, kuid raamatu autor oskab ka ise meeldejäädvalt märgistada. Mait Met- sanurk on tal eesti kirjanduse moralist, August Gailit sama kirjanduse kelm, Karl August Hindrey meie koomiksi- kirjanduse rajaja, Peet Vallak lihtsalt novellimeister. Omaette suurus on A. H. Tammsaare, kelle geniaalse lõppakordi (lk 404) „Põrgupõhja uus Vanapagan” järel saab otsa iseseisvus ning algab kir- janduslik kollaps, milles õndsaks ei saa keegi.

Sovetiseerimist, sõda, Saksa oku- patsiooni ja eksiili (1940–1953) vaatleb autor koos ühes peatükis. Seejuures ei tee ta ühelegi tol ajal ilmunud teosele liiga ega sulge silmi kummagi okupan- di tegude ees. Võib ju ette heita pagu- luskirjanduse liig nappi käsitlust, kuid välisluigejale ei ole see veelahe kuigi oluline, eesti kirjandus asub ikka samas keeleruumis. Ka eestlastel peaks laulva revolutsiooni eel alanud kriitikata furoor juba üle olema, pealegi on meie riivulis nüüd siin vaadeldavast kirjandusloost

⁴ C. Hasselblatt, Närvivibratsioonid tindikuues. – Eemalt vaadates, lk 286–291.

veel mahukam ülevaade „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil” (2008). Üks märkus siiski: kui järgmises peatükis leiab kirjandusloos koha Eesti absurdi-teatri rajajaks peetav Heino Mikiver (lk 562–563), siis miks puudub siit temast märksa kuulsama venna Ilmari nimi?

IV

Stalini surmale järgnenud „sula” ENSV-s (1953–1991) nimetab Hasselblatt kirjandusliku käärimise, uute ennete, annete ja enesekehtestamise ajaks. Autor ei vööpa takkajärele kedagi üle ja hoidub langetamast kirjandusväliseid hinnanguid. Vastupidi: mõne kirjaniku (Aadu Hindi, Rudolf Sirge, Juhan Smuuli) loomingu, mis 1990. aastate stiihias veripunase solgiga üle kallati, peab ta uuesti puhtaks nühkima. Nii asetuvad kirjandusloos oma õigele kohale Erni Krusteni „Pekside raamat” (esmatrükk 1946), Aadu Hindi tetraloogia „Tuuline rand” (1951–1966), Rudolf Sirge romaan „Maa ja rahvas” (1956) ja veel mõnigi teos. Kuigi „sulaaeg” ei alanud kohe pärast Stalini surma, vaid umbkaudu 1956. aastast, oskasid tõsikirjanikud ENSV-s ikka serveerida sotsialistliku realismi pähe elulähedast kirjandust, kus tõde oli tihti ridade vahel varjus. Seda võis tähele panna juba Juhan Smuuli proosas ja tõsi-se kommunisti Paul Kuusbergi romaanis „Andres Lapeteuse juhtum” (1962).

Nüüd saab Ülo Tuuliku „Sõja jalus” (1974) kõrval väärilise koha kirjandusloos ka Juhan Peegli otsekohene sõjaraaman „Ma langesin esimesel sõjasuvel”, mille kirjutamist alustas autor 1966, aga mis ilmus alles 1979.

1960. aastate luuleuuenduse vaba-värsisõjaks muutunud algust nimetab Hasselblatt asjaosaliste järgi tabavalt Jaan Krossi, Ellen Niidu („Eesti Astrid Lindgren”) ja Ain Kaalepi kolmekrossi-oooperiks, nagu seda toonagi tehti, taustal Artur Alliksaar ja Uku Masing. Eraldi tõstab autor esile Ain Kaalepi tähtsust tõlkijana ja toonitab: „Kaalep oli postmodernne juba siis, kui seda sõnagi veel olemas ei olnud” (lk 513).

Hando Runnel ja Rein Saluri on selles kirjandusloos rahva mälu taastajad, Ene Mihkelson ja Jaan Kruusvall mäluhoidjad ning Mats Traat Eesti kollektiivse mälu kroonik. Ent üle kõige käib ajastu kroonik Jaan Kross, kelle päralt on terve paragrahv. Mõtlejaina säravad Jaan Kaplinski ja Viivi Luik, teisitimõtlejaina Arvo Valton ja Heino Kiik, poetilise iidolina Paul-Eerik Rummo. Modernismi ja postmodernismi piirimail „võimlevad” imelaps Mati Unt, tsensuurirumalusele monumendi püstitanud Enn Vetemaa, kunstnikupilguga Toomas Vint ning „täiesti eriline hääl” (lk 585) Asta Põldmäe. Teatepulka tulevikule hoiab 1970. aastail luuletaja Jüri Üdi, 1980. aastaist Juhan Viiding, Elo Viidingu (Vee) isa.

Vahepeal juba teispoolsusesse läinud Andres Ehinit määratleb autor kui haruldast nähtust eesti lüürikas (lk 544). Olgu, kuid sel juhul on akadeemik Jaan Undusk ajaväline ja žanriülene fenomen! Ta avaldab raamatuid 1990. aastast alates ja kõik kukub tal hästi välja. Üks romaan, üks monograafia, kolm näidendit. Tänavu tulid korraga lisaks põnev võltsreisikiri „Teekond Hispaania” ja tõsine teadustelliskivi „Eesti kirjanike ilmavaatest”, stiililt mõlemad kõrgtasemel. „Kuum” leiab tunnustust ka selles kirjandusloos (lk 611).

V

Raamatu viimane peatükk analüüsib loometööd kapitalismi tingimustes ning vaatleb kirjanduse järjepidevust ja uuenemist taasiseseisvunud Eestis, Doris Karevast internetikirjanduse tulekuni välja.

Ent eelnevalt antakse tagasikäik 1980. aastate lõpu, muudatusteni kirjastamismaastikul (lk 605–607). Seejuures on arusaadav, et tolaeagne Estonia toimetaja kiidab taevani uusi ajakirju Vikerkaar ja Akadeemia, kuid miks just Loomingu pseudopeiede hinnaga? Tegelikuses ei langenud Looming põhja ja võimuvõitlus toimetuses või ajakirjadel omavahel ei olnud nii terav, kui eemalt-vaataja Hasselblatt paista laseb.

Kuid olgu, tegu on juba veerand sajandit vana asjaga, mis enam kirjanduse arengut kuidagi ei mõjuta ning kõigile meele järele ei saa ükski kirjanduslugu olla! Palju olulisemad on kirjandusloo teksti märksõnad etnofuturism, neoeksperimentaalsus, rahvusliku müüdi dekonstruktsioon, uus seksuaalsus ja sahtlite avamine. Need hõlmavad nii ehk teisiti paljut, Madis Kõivust üle Aita Kivi Kivirähki või Heinsaareni välja. Teose lõpetab Asko Künnapu ja fs-i luule lühivaatlus seisuga 2006, millele eelnevad Jüri Ehlvesti esoteerilise proosa (lk 647–648) ning Ilmar Lehtpere tõlgete toel laia maailma läinud Kristiina Ehini luule (lk 678) tuumakad käsitlused.

VI

Tõlkest. Eestikeelsele väljaandele lisatud „Tehniliste juhendite” lõpust (lk 19) saame teada, et Maris Saagpakult pärineb raamatu algusosa tõlge kuni § 15, välja arvatud § 14. Ainus, mille on eestindanud Ave Mattheus. Kristian Jaak Petersonist kuni lõpuni pani teksti ümber TLÜ saksakeelse kirjanduse professor Mari Tarvas.

Ühegi tõlkija saksa keele oskuses pole põhjust kahelda, aga tõlketeooria kuldreegel ütleb: sa võid tõlgitavat keelt hästi osata, kuid keelt, millesse sa tõlgid, pead väga hästi oskama. Ja siin kipuvad Mari Tarvasel proportsioonid käest minema. Arbujate naasmise kohta luulesse 1960. aastate keskpaiku saame lugeda: „Järjepidevus muutus veelgi hoomatavamaks mõne isiku *näol*, kes nüüd taas võisid avalikkuse ette astuda...” (lk 513; minu rõhutus – A. O.). Järelikult isikud pole olulised, nagu omaette astub, muutub ja toimetab! Seega võinuksid Kersti Merilaas ja August Sang toona luuletuste asemel iseendi näopildid trükki saata? Kas kirjandusloo originaalis tõepoolest väidetakse nõnda? Lk 302 teatatakse aga lugejale (pealegi kaks korda), kuis „Mäeküla piimamehes” „Mari *näol* on Vilde kirjeldanud...”. Kuna taolisi leide võib veel esi-

tada, siis küsigem: ega professor Tarvas ei ole Facebooki-ajastul Hasselblatti kirjandusloo eestinduse asemel kogemata trükki andnud omaenda *näöraamatut*? Järgnev loogikauperpall aga sihib rohkem teksti toimetaja(te) kapsaaeda. Autori ühe lemmiku Eeva Pargi kohta saame lugeda: „Pargi mitmekülgne looming kuulub Eesti uue ajastu tähtsamate *kaasnähtuste* hulka” (lk 653). Lõik hiljem on samal leheküljel kirjas: „Mihkel Muti kirjutamisviis on fõljetonilaadsem ja seega pealiskaudsem”. Kena lugemine see teadustekst, võimaldab võrreldamatuidki võrrelda! Niisiis: Andres Ehin on (oli) nähtus, Eeva Park on mingi kaanega nähtus ja Mutt pealiskaudne nähtus. Tõlget originaaliga võrdlematagi on selge, et miski ses tekstis ei klapi.

VII

Ehkki mu kadunud õppejõud Jaak Põldmäe õpetas ülikoolis juba esmakursuslastele, et nimekoomika on kõige primitiivsem koomika liik, katsetan ma ometi.

Pärisnime Cornelius Hasselblatt esimene pool on ladina-, teine saksa-keelne. Otsetõlke võimalusi meelepärases keerates koorub sealt välja *Sarvine Vihaleht*. Seejuures tuleneb „viha” sõnast „viht”. Sellega käiakse saunas, kaalule teda panna ei saa ja ajastuomaseid vihakõnesid ta ei pea! Ka ei ole vihaleht kleepuv, see hoopis tuleb endal vihast välja meelitada. Seega kütab üks sakslane eesti kirjandusele sauna, vihtleb läbi ka, susib sarvedega ning paneb siis kogu kupatuse loo sisse. Ei ole seal mingit koomikat, hoopis eemaltvaataja tänuväärse pilguga nähtud kirjanduskäsitlus on!

Seepeale tunnustus autorile ja eraldi tänusõnad TLÜ kirjandusprofessorile Piret Viiresele, kes on Heuremata-projekti juht. See kahe ülikooli humanitaariat ühendav projekt on häid vilju kandnud!

ARNO OJA